

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1938

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΣΟΛΩΜΙΚΑ - Α'

Ὁ Σολωμός κι' ἡ ἰταλικὴ ἐπίδρασις. — Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ Σολωμὸ εἶχε μεγάλη ἐπίδρασις ἡ ἰταλικὴ λογοτεχνία, πράγμα πολὺ φυσικὸ ἀφοῦ σπούδασε στὴν Ἰταλία, ἔμαθε τέλεια τὰ ἰταλικά, καὶ μελέτησε ἰδιαίτερα τὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία, τόσο τῆ σύγχρονή του, ὅσο καὶ τῶν περασμένων αἰώνων. Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἀναγνωρίστηκε ἀπ' ὅλους τοὺς μελετητὰς τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, ἀλλὰ ὡς σήμερα δὲν ἔγινε μιά συστηματικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ καθοριστῇ ἡ ἔκτασις καὶ τὰ ὅρια τῆς.

Ὅποιος θελήσῃ εἰδικὰ νὰ ἐξετάσῃ αὐτὸ τὸ ζήτημα — ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτίμησι τῆς Σολωμικῆς παραγωγῆς — πρέπει νὰ ξεχωρίσῃ σὲ τρεῖς κατηγορίες τὴν ἐργασία του :

α') Ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα μὲ ἄμεση ἰταλικὴ ἐπίδρασις. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ περισσότερα ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, ἰδίως τὰ νεανικά του, ὅπου γενικῶς ἀπομιμείται ἰταλικά πρότυπα. Σχετικὰ μὲ τὴν ἰταλικὴ ἐπίδρασις στὰ ἰταλόφωνα συνθέματα τοῦ Σολωμοῦ ἔχουν ἀσχοληθῆ διάφοροι Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὶ ἐπιστήμονες, ἀπ' τὸν Πολυλά ὡς τὸ Βιαγί. Ἄπειρα παραδείγματα θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς γιὰ νὰ ἀποδείξῃ πόση στενὴ συγγένεια ἔχουν τὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ μὲ σύγχρονα ἢ παλαιότερα ἰταλῶν ποιητῶν.

β') Ἑλληνικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ μὲ ἰταλικὴ ἐπίδρασις. Εἶναι ἐπίσης τὰ περισσότερα νεανικά του συνθέματα, πού στὸν τίτλο, στὸ περιεχόμενο, στὰ μέτρα, δείχνουν φανερά τὴν ἰταλικὴ ἐπίδρασις. Ὡς τώρα, γενικῶς μονάχα παρατηρήσεις ἔχουν ἐκφρασθῆ σχετικὰ, ἀλλὰ λείπει μιά διεξοδικὴ καὶ λεπτομερειακὴ ἐργασία.

γ') Ἑλληνικά ποιήματα ἢ μᾶλλον ἑλληνικοὶ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ, στοὺς ὁποίους ὑπάρχει ὄχι μόνον μιά ἀπλή ἰταλικὴ ἐπίδρασις, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀπομιμήσεως ἢ παραφράσεως ἰταλικῶν προτύπων. Διάφορα παραδείγματα ὑπάρχουν καὶ αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Ἐνα χαρακτηριστικὸ βρίσκουμε στοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους». Ὁ «Πειρασμός» εἶναι ἀπήχησις ἰταλικῶν ἔργων, καὶ μερικοὶ στίχοι του εἶναι

μόνο καὶ μόνο παράφρασις ἰταλικῶν στίχων. Φτάνει νὰ παραβάλλῃ κανεὶς τὸ στίχο :

Νερά καθάρια καὶ γλυκά, νερά χαριτωμένα
(« Πειρασμός » ἀπ' τὸ Γ' Σχεδίασμα

μὲ τὴν ἀρχὴ μιᾶς Ὁδῆς τοῦ Πετράρχη (Chiare, fresche e dolci acque), πού ὁ ἴδιος ὁ Σολωμός εἶχε μεταφράσει ἑλληνικά :

Νερά καθαροφλοιοβιστα,
γλυκύτατα καὶ κρύα...

Καὶ δὲ θᾶταν δύσκολο νὰ ἀναφέρουμε καὶ πολλὰ ἀνάλογα παραδείγματα. Ὅποιος θελήσῃ νὰ ἀναλάβῃ μιά τέτοια μελέτη, πρέπει λοιπὸν νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του τὴν δυσκολία, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ προσφέρῃ μεγάλη συνεισφορά στὴ μελέτη καὶ στὴν ἐκτίμησι τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ εἶναι κάτοχος ὅλης τῆς παραγωγῆς τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ὅλων τῶν αἰώνων. Ἀπὸ μιά λεπτομερειακὴ συγκριτικὴ ἐργασία θὰ μπορούσαμε νὰ μάθουμε ποιοὺς Ἰταλοὺς ποιητὰς γνώρισε καὶ διάβασε ὁ Σολωμός καὶ ποιοὺς ἀκολούθησε ἢ ἐνίωσε βαθύτερα.

Οἱ ἐπαναλήψεις στὸ Σολωμό. — Ἐνα ἄλλο πρόβλημα πού πρέπει νὰ μελετηθῇ στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ εἶναι οἱ ἐπαναλήψεις του. Καὶ μπορούσε κανεὶς κι' ἐδῶ νὰ φέρῃ πολλὰ παραδείγματα. Οἱ ἐπαναλήψεις αὐτὲς καμμιά φορὰ ἀφοροῦν τὸν παραλληλισμὸ ὁλοκλήρων στροφῶν, ἄλλες φορές τὴν ὁμοιότητα ὀρισμένων στίχων. Γιὰ τὴν πρώτη κατηγορία φτάνει νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὸν παραλληλισμὸ πού ὑπάρχει μεταξὺ τῶν στροφῶν τοῦ « Ἐθνικοῦ Ὑμνου » καὶ τῆς ὁδῆς « Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδ Μπάϊρον » γιὰ τὴ διχόνοια κ.λ. Γιὰ τὴ δεύτερη κατηγορία, τὰ παραδείγματα εἶναι ἀκόμη περισσότερα. Πρόχειρα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸ στίχο :

Γλυκεῖα ἡ ζωὴ κι' ὁ θάνατος μαυρίλα

ἀπ' τὴν « Ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς » τοῦ « Λάμπρου », μὲ τὸ στίχο :

*Οποῖος πεθάνῃ σήμερα, χίλιας φοραῖς πεθαίνει

ἀπ' τὸ Β' Σχεδιάσμα τῶν « Ἐλευθέρων Πολιορκημένων », καθὼς καὶ μὲ τὸ στίχο :

Δὲν τὸλπιζα νᾶν' ἡ ζωὴ μέγα καλὸ καὶ πρῶτό!

ἀπ' τὴν παραλλαγὴν τοῦ « Πόρφυρα », Ἐπίσης ὀλοφάνερη ἀναλογία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ γνωστοῦ στίχου :

*Ὄμορφος κόσμος ἠθικὸς ἀγγελικὰ πλασμένος!

ἀπ' τὴν ὠδὴ « Εἰς Φραγκίσκαν Φραϊζερ », μὲ τὸ στίχο :

Νειὸς κόσμος ὄμορφος παντοῦ χαρᾶς καὶ καλωσύνης

ἀπ' τὸν « Πόρφυρα ».

*Ἀκόμα πῶς χαρακτηριστικὴ ἡ ὁμοιότητα τοῦ στίχου :

Πάντ' ἀνοιχτά, πάντ' ἀγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σου

τῶν « Ἐλευθέρων Πολιορκημένων », μὲ τὸ στίχο :

*Ἀνοιχτά πάντα κι' ἀγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου

τοῦ « Πόρφυρα ».

*Ὅσα ἀνέφερα δὲν εἶναι παρὰ παραδείγματα. Σὲ μιὰ λεπτομερειακὴ μελέτη θὰ ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλες οἱ περιπτώσεις. Ἡ μελέτη θὰ παρουσίαζε ὄχι μικρὸ ἐνδιαφέρον.

**

Μιὰ ἀγνωστὴ κρίσι τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὸ Σολωμό. — Ξέρουμε πῶς ὁ Βαλαωρίτης ἀγαποῦσε καὶ θαύμαζε πολὺ τὸ Σολωμό, κι' ὅτι πολὺ λυπήθηκε γιὰ τὸ θάνατό του, πού μὲ συγκίνησι ἀνήγγειλε καὶ στὴν Ἐλοῖζία του ⁽¹⁾. Γενικῶς ἔκρινε πολὺ εὐνοϊκὰ καὶ μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμό τὸ ἔργο τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, καὶ πολλὰ κολακευτικὰ λόγια εἶχε γράψει γι' αὐτό.

Σ' ἓνα του ὁμῶς ὡς τὴν ἀνέκδοτο κι' ἀγνωστο γράμμα πρὸς τὸ μεγάλο φιλέλληνα Νικόλαο Ὠμαζαῖο ⁽²⁾, δειχνεταὶ ἀν-

⁽¹⁾ Ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε ἀπ' τοὺς πρώτους νὰ ἰδῇ τὸ Σολωμό μόλις πέθανε, κι' ὕστερα ἔγραψε τὴν ἐντυπώσιν του στὴ γυναῖκα του. Μεταξὺ τῶν ἄλλων τῆς λέει : « Τὸ Σάββατον τὴν μεσημβρίαν ἀκριβῶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα ὁ Σολωμός . . . Χθὲς τὴν μίαν μετὰ μεσημβρίαν ἐγένετο ἡ κηδεία μετὰ μεγίστης πομπῆς . . . Ἐγὼ ἔσπευσα νὰ τὸν ἰδῶ μόλις ἐκπνεύσαντα. Ἦτο εἰσέτι θερμός. Ἡ φυσιογνωμία του ἦτο τόσον ἀλλοιωμένη, ὥστε βεβαίως δὲν θὰ τὸν ἀνεγνώριζον. Τὸν ἠσκάσθη καὶ παρέστην σχεδὸν μόνος εἰς τὴν νεκρῶσιμον ἀμφίεσιν. »

⁽²⁾ Μέσα εἰς τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα καὶ γράμματα τοῦ Ὠμαζαῖου, πού σώζονται στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς

τιθέτως πολὺ ἐπιφυλακτικὸς γιὰ τὴν ἀξία τοῦ Σολωμοῦ καὶ κρίνει ἀρκετὰ ἀσπληρὰ τὸ ἔργο του. Τὸ γράμμα γράφτηκε στὴν Κέρκυρα, στίς 21 Ἰουλίου 1857, δηλ. λίγους μῆνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ. Σ' αὐτὸ τὸ γράμμα, ὅπου ὁ Βαλαωρίτης δίνει στὸ Ὠμαζαῖο διάφορες πληροφορίες γιὰ μιὰν οἰκογενειακὴν του ὑπόθεσιν στὴν Κέρκυρα, μεταξὺ τῶν ἄλλων προσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς : « . . . Ὁ κόμης Σολωμός, μεγάλος ποιητής, δυστυχῶς δὲν ἐγνώριζε καλὰ τὴ δημοτικὴν μᾶς γλῶσσαν. Κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ποιητικὴν του δὲν ἔχει τὸν καθαρὸν χαρακτήρα τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως. Οἱ στίχοι του δὲν εἶναι ἐλληνικοί, καὶ οἱ ἐμπνεύσεις του ἀνήκουν στὴ Δύσι. Πέθανε χωρὶς ν' ἀφήσῃ τίποτα. Μερικὰ ἀποσπάσματα, μερικὲς στροφές, αὐτὸ εἶναι τὸ ὄλο » ⁽¹⁾.

Ἡ ὁμολογία αὕτη τοῦ Βαλαωρίτη εἶναι πολὺ σπουδαία, ἐν πρώτοις γιὰ τὸ βλέπουμε ὅτι στὸν ποιητὴ τῆς « Κυρᾶς Φροσύνης » δὲν ἄρεσε πολὺ ἡ γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ, πού τὴν εὑρίσκει κατώτερη ἀπὸ κείνη τῶν δημοτικῶν μᾶς τραγουδιῶν, καὶ ἔπειτα γιὰ τὸ φαίνεται ὅτι καὶ ἡ παραγωγή τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ δὲν τὸν ἱκανοποιούσε ἀπόλυτα. Ξέρουμε ὅτι ὁ Βαλαωρίτης, καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἦταν πεπεισμένος ὅτι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ θὰ βρισκόνταν πολλὰ καὶ ὀλοκληρωμένα ἔργα του. Ἀλλ' οἱ ἐλπίδες τοὺς διαψεύσθηκαν, καθὼς ὁ ἴδιος, λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σολωμοῦ, ἔγραψε στὴν ἀγαπημένη γυναῖκα του Ἐλοῖζία.

Πολλὰ γραφτήκανε γιὰ τὸ ζήτημα τῶν χειρογράφων τοῦ ὕμνητοῦ τῆς Ἐλευθερίας καὶ γιὰ τὴν ὑποτιθεμένη ἀπώλεια ἢ καταστροφὴ τοῦ. Δὲν εἶναι κατάλληλη στιγμή νὰ ἐξετάσουμε τὸ πρόβλημα αὐτό. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἀπογοητεύθηκαν ἀπὸ τὰ σωθέντα ἔργα, αὐτὸ δὲ συνέβη, καθὼς φαίνεται, καὶ μὲ τὸ Βαλαωρίτη, πού δὲ διστάζει νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ παρὰ μόνον ὡς ἓνα ὑπόλειμμα ἀποσπασμάτων καὶ ἀτάκτων στίχων.

**

Ὠμαζαῖος καὶ Σολωμός. — Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους φιλέλληνας πού περισσό-τερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐργάστηκε τὸν περασμένο αἰῶνα γιὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἐλληνικῆς

Φλωρεντίας, ὑπάρχουν καὶ μερικὰ ἀγνωστα γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Ἰταλὸ φιλέλληνα, πού τὰ ἀντέγραψα καὶ θὰ τὰ δημοσιεύσω προσεχῶς.

⁽¹⁾ Ἐπειδὴ καὶ τὸ Ἰταλικὸ πρωτότυπον εἶναι ἀνέκδοτο, κρίνω σκόπιμὸν νὰ ἀναδημοσιεύσω ἐδῶ τὴν σχετικὴν περικοπὴν καθὼς ἔχει στὸ Ἰταλικὸν κείμενον : « Il Conte Salommo, grande poeta, peccato grande, non conosceva bene la lingua popolare. In secondo luogo la sua poesia non porta con se quel carattere tutto proprio della poesia greca. I suoi versi non sono greci e le sue ispirazioni appartengono all' occidente. Egli morì e non lasciò nulla. Qualche squarcio, qualche strofa, ecco tutto. »

λογοτεχνίας στην Ίταλία, είναι ο Θωμαζαΐος. Γνώρισε και αγάπησε πραγματικά τὰ ἑλληνικά γράμματα, ἔγραψε πολλές γεμάτες ἐπαινούς σελίδες, καὶ μετέφρασε διάφορα ἔργα ἀπ' τὴ νεοελληνική. Ἰδιαίτερα θαυμάζει τὰ δημοτικά τραγούδια⁽¹⁾ καὶ τὸ Σολωμό καὶ δὲν παραλείπει περίστασι γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἐνθουσιασμό καὶ τὴν ἐκτίμησί του πρὸς τὸν τελευταῖο.

Καὶ ὅμως, μέσα στὰ πολυάριθμα χαρτιά του Θωμαζαΐου ποὺ σώζονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας⁽²⁾, βρίσκεται ἕνα αὐστηρὸ γιὰ τὸ Σολωμό — ὡς ἄνθρωπο καὶ χαρακτήρα — σημείωμά του. Σ' ἕνα φύλλο χαρτιοῦ, ὅπου δημοσιεύονται οἱ γνωστοὶ ἔξῃ στίχοι οἱ ἀφιερωμένοι ἀπ' τὸ Σολωμό στὴ Φραγκίσκα Φραιζερ:

Μικρὸς προφήτης ἔρριξε σὲ κορασιά τὰ μάτια,
καὶ στοὺς κρυφούς τοῦ λογισμοῦ, χαρὰ γιομάτους,
[εἶπε:
«Κι' ἂν γιὰ τὰ πόδια σου, καλή, κι' ἂν γιὰ τὴν κε-
[φαλή σου,
κρίνους ὁ λιθὸς ἔβγανε, χρυσὸ στεφάν' ὁ ἥλιος,
δῶρο δὲν ἔχουνε γιὰ Σέ, καὶ γιὰ τὸ μέσα πλοῦτος.
*Ωμορφος κόσμος ἠθικός, ἀγγελικά πλασμένος.»

ὁ Θωμαζαΐος γράφει ἰταλικά τὰ ἔξῃς στὸ πίσω μέρος:

«Στίχοι τοῦ Σολωμοῦ ποὺ μετέφρασα ἐγὼ ὅταν ἀκόμη δὲν ἤξερα ὅτι ἐπαινώντας τὴν κόρη τοῦ Φραιζερ, γραμματέως τοῦ λόρδου, ἀποσκοποῦσε ὄχι νὰ ἐκθειάσῃ τὴν ἀθωότητα μιᾶς εὐγενικῆς νέας, οὔτε νὰ εὐχαριστήσῃ ἕναν ποὺ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν λατινικὴν καλλιπέπειαν, ἀλλὰ νὰ κατακρίνῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τὸν δρόμον τῆς κακῆς ἀρμοστείας. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1849 ἐγὼ δὲν ἐγνώριζα οὔτε τὸν Φραιζερ οὔτε τὸν Σολωμόν, καὶ ἐπειδὴ τοὺς στίχους αὐτοὺς εἶχε μεταφράσει εἰς τὴν λατινικὴν ὁ ἴδιος ὁ Φραιζερ, σὲ μένα ἦλθε ἡ ἐπιθυμία νὰ κάνω ἄλλη μετάφρασι, ὥστε σ' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε καμμιά κολακεία, ἀφοῦ ὁ Ἄγγλος μεταφραστὴς δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ μάθῃ, γιὰτὶ θὰ εἶχε πραγματικά προσβληθῆ, ἂν τὸ μάθαινε, καὶ ὡς λατινιστὴς καὶ ὡς γραμματεὺς μιᾶς Ὑψηλότητος. Ὁ Σολωμός ἔπειτα, ὁ ὁποῖος δὲν ξέρει τὰ λατινικά, μὲ τὴ φιλοφροσύνη ἐκείνη ποὺ τὸν

(1) Εἶναι γνωστὸ πόσο ὁ Θωμαζαΐος αγάπησε τὰ δημοτικά μας τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκλογή μὲ ἰταλικὴ μετάφραση δημοσίευσε στὴ μελέτη του: N. Tommaseo: *Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci*. Edit. Girolamo Tasso, Venezia, 1841 - 1842. Βλ. σχετικὰ τὸ ἄρθρο μου: «Θωμαζαΐος καὶ Φωριέλ. Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικά μας τραγούδια», «Νέα Ἑστία», 1 Σεπτεμβρίου 1938. Μερικὲς ἀγνωστες κρίσεις τοῦ Θωμαζαΐου γιὰ τὴ δημοτικὴ μας ποίησι δημοσιεύω προσεχῶς στὸ ἄρθρο μου: «Ἑλληνικὲς σελίδες τοῦ Ν. Θωμαζαΐου».

(2) Γιὰ τὰ ἀνέκδοτα ἑλληνικά χειρόγραφα, ἢ ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴν Ἑλλάδα, τοῦ Θωμαζαΐου, ποὺ βρίσκονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας, βλ. τὸ παραπάνω ἄρθρο μου: «Θωμαζαΐος καὶ Φωριέλ, Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικά μας τραγούδια».

διακρίνει, εἶπε ὅτι ἡ δική μου μετάφρασι δὲν ἦταν πιστὴ, καὶ γιὰ τὴ λέξι αὐτὴ ἀλλάξε, χειροτερεύοντας, τοὺς δικούς του στίχους, ποὺ ἀργότερα ἐδημοσίεψε ὡς δείγμα συγχρόνως δειλίας καὶ κενοδοξίας»⁽¹⁾.

Τὸ σημείωμά αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ παράξενο, κι' ὁ τόνος τοῦ Θωμαζαΐου μᾶς δείχνει ὅτι ἦταν ἀρκετὰ θυμωμένος μὲ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Σολωμοῦ. Ἀπ' ὅσα γράφει — κάπως ἄταχτα — ὁ Θωμαζαΐος, θάπρεπε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ὠδὴ τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ μᾶς σώθηκε, δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸ πρωτότυπο, ἀλλ' ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε πρωτύτερα συνθέσει ἄλλη, κάπως διαφορετικὴ ὠδὴ, τὴν ὁποῖαν ἔχοντας ὑπ' ὄψιν ὁ Θωμαζαΐος ἔκανε τὴ μετάφρασί του. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἴδιο ποίημα εἶχε μεταφράσει κι' ὁ Φραιζερ, παραλλάζοντας στὰ λατινικά ὠρισμένα σημεῖα ἢ παρανοώντας τὸ κείμενο, φαίνεται ὅτι ὁ Σολωμός, γιὰ νὰ κολακίῃ τὸν γραμματέα τοῦ λόρδου, μετέβαλε τὴν ὠδὴ του εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνῃ πιὸ πιστὴ ἢ δεύτερη μετάφρασι, κι' ἐδημοσίεψε τὴ δεύτερη αὐτὴ μορφή. Τὸ γεγονός ἐλύπησε καὶ ἐξερέθισε τὸ Θωμαζαΐο, ποὺ ἔγραψε πάνω στὴν ἔκδοσι τὰ τόσο αὐστηρὰ γιὰ τὸ Σολωμό καὶ τὸ χαρακτήρα του λόγια.

Εἶναι ὅμως τὰ πράγματα ὅπως τὰ περιγράφει ὁ Θωμαζαΐος, ἢ πρόκειται γιὰ καμμιά παρεξήγησι ἢ ἀνακρίβεια; Ὑπάρχει πραγματικά μιὰ ἄλλη πρωταρχικὴ σύνθεσι τῆς ὠδῆς, ποὺ τὴν κατέστρεψε ὁ ἴδιος ὁ Σολωμός; Κι' ἂν ἐγίνε αὐτό, ὀφείλεται σὲ κακὴ πίστι τοῦ ποιητοῦ, ἢ ἀπλῶς, ὅπως συχνὰ ἔκανε ὁ Σολωμός, διώρθωσε γιὰ ποιητικούς λόγους τὸ πρωτότυπο; ἢ μήπως τὰ λόγια τοῦ Θωμαζαΐου μποροῦν νὰ ἔχουν ἄλλο νόημα;

Ἄναφέρω ἀκόμη μιὰν ἄλλη ἀγνωστὴ μαρτυρία τοῦ Θωμαζαΐου γιὰ τὸ Σολωμό. Ὁταν ὁ δαλματὸς σοφὸς βρέθηκε ἐξόριστος στὴν Κέρκυρα (1851 - 1852), στὰ τόσα βάζσανά του καὶ στὴ μόνωσί του εἶχε βρῆ λίγη ἀνακούφισι στὴ συντροφιά τῆς σπιτονοικοκυρᾶς του, τῆς χήρας Διαμάντως Παβέλλο - Ἀρτάλε, ποὺ ἦταν φτωχὴ (ἀπ' τὸν

(1) Ἄναδημοσιεύω τὸ ἰταλικὸ ἀνέκδοτο πρωτότυπο: «Versi del Solomos da me tradotti quand' io non sapevo che lodando la figliola del Frazer, Segretario del Lord, egli mirava non a vagheggiare l'innocenza d' una fanciulletta gentile, nè a fare cosa grata ad un curatore delle eleganze latine, ma a criticare a suo fratello la via dell' ignobile principato. Nell' ottobre del '49 io non conoscevo nè il Frazer, nè il Solomos. E perchè di questi versi esso Frazer aveva fatta una traduzione latina diretta, a me venne voglia di fare un' altra, onde in essi non era punto adulazione dacchè l' Inglese traduttore non ne doveva avere novella e se ne sarebbe veramente offeso e come latinista e come Segretario di un' Altezza. Il Solomos poi, che non sa di latino, con quella garbatezza che è propria di lui, disse la mia traduzione infedele, e per la parola infedele mutò in peggio i suoi propri versi, stampati poi a documento insieme di viltà e di vanità.»

πρώτο της γάμο είχε τρία παιδιά)κι' από ταπεινή καταγωγή, άλλ' είχε χρυσή καρδιά και μεγάλη συμπόνια για τὸ σοφὸ μὰ δυστυχισμένο Ἰταλὸ ἐξόριστο. Κι' ὁ Θωμαζαῖος τόσο πολὺ τὴ συμπάθησε, ὥστε παραβλέποντας κοινωνικὲς διαφορὲς καὶ τὶς κατακρίσεις συγγενῶν ἢ φίλων, ἀποφάσισε νὰ τὴν κάνῃ σύντροφο τῆς ζωῆς του καὶ τὴν παντρεύτηκε στὶς 3 Ἰουλίου 1851. Καὶ στὴν ἐκλογή του αὐτὴ δὲν ἐλάθεψε, γιατί ἂν ἡ γυναῖκα του δὲν εἶχε πλοῦτη, ἀριστοκρατικὸ ὄνομα ἢ μεγάλη παιδεία, κατώρθωσε ὁμως νὰ σταθῇ πάντα τίμια σύντροφος καὶ πολύτιμη βοηθὸς στὰ δύστυχα χρόνια τοῦ Θωμαζαῖου. Γι' αὐτὸ κι' ὁ Θωμαζαῖος τῆς ἐδειξε πάντα τὴν εὐγνωμοσύνη του, καὶ ὅταν πέθανε, τῆς ἀφιέρωσε ἕνα ὀλόκληρο βιβλιαράκι, ὅπου εἶχε συγκεντρώσει μερικὲς ἀναμνήσεις του καὶ τὰ καλύτερα ἀπ' τὰ συλλυπητήρια γράμματα ποῦ τοῦ ἔστειλαν οἱ φίλοι του.

Ὅπως εἶπαμε ὁμως, αὐτὸς ὁ γάμος στὴν ἀρχὴ ἔγινε αἰτία νὰ κατακρίνουν τὸ Θωμαζαῖο ὅλοι οἱ γνωστοὶ του, πράγμα ποῦ ἔκαμε πολλὰς φορές τὸν ἐξόριστο φιλέλληνα νὰ δυσσαρεστηθῇ καὶ νὰ ὑποφέρῃ. Ἀντίθετα, ἀπερίγραπτη ἦταν ἡ χαρὰ του ὅταν κανένας ἀπ' τοὺς φίλους του ἐπαινοῦσε τὴ γυναῖκα του. Αὐτὸ συνέβηκε καὶ μὲ τὸ Σολωμό, ποῦ εἶτε ἀπὸ καλοσύνη, εἶτε γιὰ νὰ κολακέψῃ τὸ Θωμαζαῖο, τοῦ μίλησε κάποτε συμπαθητικὰ γιὰ τὴ γυναῖκα του.

Τὰ ἐπαινετικὰ λόγια τοῦ Σολωμοῦ φαίνεται ὅτι συγκίνησαν βαθεῖα τὸ Θωμαζαῖο, ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἀγαποῦσε κι' ἐκτιμοῦσε ἐξαιρετικὰ τὸ μεγάλο μας ποιητὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν γνώμη τοῦ Σολωμοῦ, ποῦ ὡς κόμης ἀνῆκε στὴν ἀνώτερη ἀριστοκρατικὴ τάξι, εἶχε ἰδιαίτερη σημασία καὶ βάρος. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Θωμαζαῖος σημείωσε δυὸ φορές στὸ «Ἡμερολόγιό» του τὰ λόγια τοῦ Σολωμοῦ, κι' ἀργότερα τὰ δημοσίεψε καὶ στὸ βιβλιαράκι ποῦ, καθὼς εἶπαμε, ἀφιέρωσε στὸ θάνατο τῆς γυναῖκας του.

Στὸ «Ἡμερολόγιό» του ⁽¹⁾, ὅπου μὲ λακωνικὸ ὄφος σημείωνε τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς ἡμέρας, βρίσκουμε τὴν πρώτη σημείωσι γιὰ τὴν κρίσι τοῦ Σολωμοῦ στὶς 20 Ἰανουαρίου 1852, ὅπου ὁ Θωμαζαῖος γράφει τὰ ἑξῆς : «Ὁ Σολωμός ἔκανε γιὰ τὴ γυναῖκα μου τὸν πιὸ ἀξιόλογο ἔπαινο ποῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ γυναῖκα : Κανεὶς δὲν τὴν γνώριζε, κανεὶς δὲν τὴν εἶχε ἰδῆ... (ἀκολουθοῦν μερικὲς λέξεις δυσανάγνω-

στες), καὶ τώρα εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ εὐγενεῖς ἀρχόντισσες τῆς γῆς» ⁽²⁾.

Κι' ἀργότερα, στὸ ἴδιον «Ἡμερολόγιό», στὶς 17 Ἀπριλίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ὁ Θωμαζαῖος ξαναγράφει : «Ἀπὸ κάμποσον καιρὸ οἱ εὐγενεῖς Ἴόνιοι μὲ ρωτᾶνε γιὰ τὴ φτωχὴ μου οἰκογένεια. Μεγάλῃ τους τιμῇ καὶ φιλοφρόνησι. Στὴν ἀρχὴ ἦταν κακούρηγμα καὶ ἀτιμωτικὸ τὸ ὅτι παντρεύτηκα μιὰ φτωχὴ, μὰ τίμια γυναῖκα. Ὁ Σολωμός, μιὰ μέρα ποῦ ἤθελε νὰ μὲ κολακέψῃ, μοῦ εἶπε σὰν τὸν μεγαλύτερο ἔπαινο : «Ρωτοῦσα ποιὸς τὴ γνώριζε. Κανεὶς δὲν τὴν εἶχε ἰδῆ» καὶ σ' ὅποιον κατέκρινε τὴν ἐκλογή μου, ἀπαντοῦσε : «Τώρα ἐκείνη εἶναι ἀπ' τὶς πρώτες ἀρχόντισσες τῆς γῆς» ⁽³⁾. Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Θωμαζαῖος στὸ «Ἡμερολόγιό» του στὶς 17 Ἀπριλίου 1852, τὰ δημοσίεψε ἀργότερα στὸ βιβλιαράκι ποῦ ἀφιέρωσε στὴ γυναῖκα του.

* * *

Κάννα καὶ Σολωμός. — Ἀπὸ ὅσους ξένους ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ Σολωμό, ἴσως τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες σελίδες νὰ ἔγραψε ὁ Ἰωάννης Κάννα (Giovanni Canna) ⁽⁴⁾, καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παβίας, δηλαδὴ στὸ Πανεπιστήμιον ἐκεῖνο ὅπου σπούδασε ὁ ποιητῆς μας. Τὰ κριτικὰ ἔργα τοῦ Κάννα ἔχουν ὁμως ὄχι μόνον ἐπιστημονικὴ ἀξία, ἀλλὰ καὶ ἐμπνέονται ἀπὸ ἄδολο βαθὺ φιλελληνισμό, ποῦ διέκρινε πάντα τὸν ἐκλεκτὸν αὐτὸν μελετητὴ τῆς Ἰταλίας. Πράγματι, τὴν ἐποχὴ ποῦ ἡ δούλη Κρήτη προσπαθοῦσε νὰ σπάσῃ τὰ δεσμά της, ὁ Κάννα ἔγινε θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῶν ἀγώνων της, πῆρε μέρος ἐνεργὸς στὶς διάφορες φιλικὲς ἐκδηλώσεις ποῦ γίναν στὴν Ἰταλία, καὶ γράφτηκε στὴν Ἑνωσί ποῦ εἶχε ἰδρυθῆ στὴν Ἰταλία γιὰ ὑποστήριξι τῆς Κρήτης. Καὶ χωρὶς νὰ ἀρκεστῇ σ' αὐτὰ, τὶς μελέτες του γιὰ τὸ Σολωμό τὶς πούλησε γιὰ νὰ στείλῃ—καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω—τὶς εἰσπράξεις στὴν Κρήτη μαζί μὲ τὶς

⁽¹⁾ Ἀναδημοσιεύω τὸ ἰταλικὸ κείμενον : «Il Solomos fa a mia moglie la lode più desiderabile che si possa di donna : nessuno la conosceva, nessuno l'aveva veduta... (varie parole illeggibili)... adesso ell' è delle più nobili gentildonne di questa terra.» (N. Tommaseo : *Diario intimo*, ἔκδοσις Ciampini, σελ. 334.) Τὰ κενὰ καὶ οἱ μεταξύ παρενθέσεων λέξεις εἶναι τοῦ ἐκδότου.

⁽²⁾ Ἀναδημοσιεύω τὸ ἰταλικὸ κείμενον : «Da assai tempo i gentiluomini Ioni mi domandano della povera mia famiglia. Onore e deguazione grande. Sul primo era misfatto ed infamia avere sposata una povera e onesta donna. Il Solomos, un giorno che gli importava farmi un pò la corte, mi disse per tutta lode : «Domandavo chi la conoscesse. Nessuno l'aveva veduta». E a chi biasimava la scelta mia egli rispose : «Adesso ell' è delle prime gentildonne di questa terra.» (N. Tommaseo : *Diario intimo*, ἔκδοσις Ciampini, σελ. 341.)

⁽³⁾ Γιὰ τὸν Κάννα καὶ τὶς ἑλληνικὲς μελέτες του βλ. τὸ ἄρθρο μου : «Μαρκοῦρας καὶ Κάννα», «Νέα Ἑστία» 1 Σεπτεμβρίου 1937.

⁽¹⁾ Γιὰ τὸ «Ἡμερολόγιό» αὐτὸ τοῦ Θωμαζαῖου, ποῦ εἶδε τελευταῖα τὸ φῶς μὲ τὸν τίτλον : «Niccolò Tommaseo : *Diario intimo*. — A cura di Raffaele Ciampini. — Torino, Einaudi, 1938», κρίνω περιττὸ νὰ ἐπαναλάβω ὅσα ἔγραψα στὸ μνημονευθὲν ἄρθρο μου : «Θωμαζαῖος καὶ Φωριέλ, Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια», ὅπου καὶ παραπέμπω.

ἄλλες ἰταλικές εἰσφορές γιὰ τὴ βοήθεια τῶν θυμάτων τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Κάννα ἐδημοσίεψε γιὰ τὸ Σολωμὸ τὶς ἐξῆς μελέτες :

1) Dionisio Solomòs—Uno studente dell' Università di Pavia negli anni 1815-1818.

Discorso inaugurale dell' anno accademico 1896-1897 letto nella R. Università di Pavia il 16 Novembre dal professore di letteratura greca Giovanni Canna.

Pavia, premiato stabilimento tipografico successori Bizzoni, Dicembre 1896. (*Ανατύπωση ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας τοῦ ἴδιου χρόνου.)

2) Per le solennità centenarie da celebrarsi nella città di Zante in onore dell' insigne poeta greco Dionisio Solomòs, che fu alunno del Liceo di Cremona e dell' Università di Pavia. — Nota del S[or]io C[or]rispondente] prof. Giovanni Canna, letta nell' adunanza del 9 marzo 1899 al R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere.

Milano. Tipografia Bernardoni di C. Rebeschini e Co.

3) Storia e poesia greca recente: Zante e Dionisio Solomòs — nota del S. C. prof. Giovanni Canna.

Estratto dai Rediconti del R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Serie II, vol. XXXII, 1899.

*Απὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς μελέτες, ἡ πρώτη εἶναι ὁ ἐναρκτήριοσ λόγος τοῦ Κάννα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Παβίας τὸ 1896, ἡ δεύτερη, ὁμιλία τοῦ ἴδιου στὸ Ἰνστιτούτο Ἐπιστημῶν καὶ Γραμμάτων τῆς Λομβαρδίας ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐορτῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς γεννήσεως τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ἡ τρίτη δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπλή ἀνατύπωση τῆς δεύτερης μελέτης μὲ νέο καὶ πιὸ γενικοῦ χαρακτήρος τίτλο.

Τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ Κάννα τὰ ἀνέφεραν πάντοτε μὲ τὰ πιὸ εὐνοϊκὰ σχόλια οἱ μελετητὲς καὶ οἱ βιβλιογράφοι τοῦ Σολωμοῦ. Ὅλοι ὁμως ἀγνόησαν ὅτι, ἐκτὸς ἀπ' τὶς ἐκδόσεις ποὺ σημειώσαμε παραπάνω, ἔγινε καὶ νέα τὸ 1919 σ' ἓνα μόνο τόμο, ποὺ δημοσιεύθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κάννα καὶ ὅπου συγκεντρώθησαν οἱ κυριώτερες μελέτες του μὲ εἰσαγωγικά καὶ βιογραφικά σημειώματα τῶν Πασκάλ καὶ Κομέλλο. Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τῆς νέας ἐκδόσεως — ὅπου περιλαμβάνονται καὶ οἱ μελέτες τοῦ Κάννα γιὰ τὸ Βαλαωρίτη καὶ τὸ Μαρκορᾶ — εἶναι ὁ ἐξῆς: «*Scritti letterarii di Giovanni Canna con una introduzione sulla vita e sulle opere dell' Autore, scritta da Carlo Pascal, ed un discorso funebre di E. Comello. — Casale Monferrato. Stabilimento tipografico Ditta C. Cassone, 1919*» (1).

(1) Σ' αὐτὸ τὸν τόμο, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες μελέτες, δημοσιεύονται οἱ ἐξῆς σχετικὰς μὲ τὴ νεοελληνικὴ λο-

γιστὴν ἐκδοσὶ τοῦ 1919, στὸ τέλος τῆς πρώτης ἀπὸ τὶς τρεῖς μελέτες τοῦ Κάννα γιὰ τὸ Σολωμὸ: «*Dionisio Solomòs — Uno studente dell' Università di Pavia...*», ὑπάρχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, καὶ ἓνα δεύτερο (ἀνατύπωση ἀπὸ μιὰ τοπικὴ ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς) μὲ τὸν τίτλο «*Γιὰ τὴν Κρήτη*». Νομίζουμε ἐνδιαφέρον νὰ τὰ μεταφράσουμε καὶ τὰ δύο.

Τὸ πρῶτο σημείωμα, καθὼς εἶπαμε, ἔχει βιβλιογραφικὸ χαρακτήρα :

«*Σημείωσι. — Ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ, ποὺ γράφτηκε καὶ δημοσιεύθηκε ἐξ ἀκαδημαϊκοῦ καθήκοντος, εἶχε ὅπ' ὄψι του: 1) τὰ πιστοποιητικά τῆς πανεπιστημιακῆς σταδιοδρομίας τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ εἰς Παβίαν, τὰ ὅποια, κατόπιν παρακλήσεώς του, ἀναζητήθηκαν καὶ βρέθηκαν στὰ ἀρχεῖα τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τοὺς ἀξιοτίμους γραμματεῖς κυρίους Ἄγγελον Gibellini καὶ Κάρολον Gottardi, 2) τὶς δύο ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, τὴν μίαν τῆς Κερκύρας, τοῦ 1859, μὲ εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις τῶν Ἰακώβου Πολυλά καὶ Πέτρου Κουαρτάνου, φίλων τοῦ ποιητοῦ, καὶ τὴν ἄλλη τῆς Ζακύνθου, τοῦ 1880, μὲ εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις τοῦ Σπυριδωνοῦ Δὲ Βιάζη, 3) τὶς πληροφορίες γιὰ τὸ Σολωμὸ ποὺ περιέχονται σὲ μερικὰ ἔργα τοῦ Νικολὸ Θωμαζαίου καὶ σ' ἓνα τοῦ Ἰωσήφ Ρεγκάλδι, 4) διάφορα ἱστορικὰ βιβλία γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλα βοηθήματα δὲν κατώρθωσε καὶ δὲν ἔφερε νὰ προμηθευτῆ. Ἐξ ἄλλου, τὸ παρὸν εἶναι ἓνας ἐναρκτήριοσ λόγος στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Παβίας, ποὺ ἔχει τὸ σκοπὸ νὰ δείξῃ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴ σχολὴ αὐτὴ, στὴν ὁποία διδάσκει ἀπὸ εἴκοσι χρόνια: δὲν εἶναι μιὰ κριτικὴ μελέτη. Ἡ κριτικὴ μελέτη ἴσως ἔρθῃ ἀργότερα καὶ θὰ περιέχῃ μεγαλύτερες λεπτομέρειες, σημειώσεις, παρατηρήσεις, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσῃ κανεὶς καὶ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὶς ἀρετὲς τοῦ ἐνδόξου ποιητοῦ τῆς Ζακύνθου.*

γιοτεχνία: 1) Aristotele Valaoritis.—Estratto dai Rediconti del R. Istituto Lombardo, serie II, volume XIII, fasc. XIX-XX, 1880. 2) Gli opuscoli greci di G. B. Telfy.—Estratto dai Rediconti del R. Istituto Lombardo, serie II, vol. XIV-XV, 1881. 3) Dionisio Solomòs, discorso.—Pavia, Successori Bizzoni (estratto dall' Annuario della R. Università degli Studi) 1896. 4) Zante e Dionisio Solomòs, nota.—Rediconti del R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, vol. XXXII, 1899. 5) Il Giuramento, poemetto di Gerasimo Marcoras, recato in prosa italiana. Firenze, Rassegna Nazionale, 1889. 6) Solennità centenaria in onore di Dionisio Solomòs.—Rediconti del R. Istituto Lombardo, 1899.—Οἱ σχετικὰς μὲ τὸ Σολωμὸ μελέτες περιέχονται στὶς σελίδες 165-221 στὴν ἐκδοσὶ τῶν «*Ἀπάντων*» τοῦ 1919. Ὁ Κάννα, ὡς καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀσχολήθηκε φυσικὰ καὶ μὲ διάφορα σχετικὰ θέματα, ἰδιαίτερα δὲ μὲ τὸν Ἡσίοδο: βλ. τὸ μνημονευθὲν ἀρθρο μου «*Μαρκορᾶς καὶ Κάννα*».

>Πρέπει να σημειώσω ότι το επώνυμο του ποιητού εις τὰ πανεπιστημιακά πιστοποιητικά είναι γραμμένο με διαφορετικές μορφές από κείνη που αναγράφεται στο έξωφυλλο του «Ύμνου εις Ἐλευθερίαν», που δημοσιεύτηκε στο Μεσολόγγι τὸ 1824 καὶ τὸ 1825, στὰ ποιήματα που δημοσιεύτηκαν ἀργότερα: δηλ. Salomon, Salomone, Salamon. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου κατέχει εἰς τὸ «Miscellanea Giardini», τομ. XIII, ἀριθ. 10, τὸ σπάνιο βιβλιαράκι 35 σελ. που περιέχει τριάντα Ἰταλικά δεκακατετράστιχα, ἔκδοσις δευτέρα, Κέρκυρα, Stamperia del Governo, 1828. Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ τὸ ἔλαβε κατὰ πάσαν πιθανότητα ὡς δῶρο ἀπὸ τὴν Ἐπιτάμησος ὁ Ἡλίας Giardini, καθηγητὴς τοῦ Σολωμοῦ στὴν Παβία: ἀργότερα περιελήφθη ὀλόκληρο στὴν ἔκδοσι τοῦ Δε Βιάζη. Ἡ δὲ ἀφιέρωσις που γράφτηκε στὴ Ζάκυνθο στίς 15 Ἰανουαρίου 1822 ἀπὸ τὸ Λουδοβίκο Στράνη εἰς τὸν Οὐγον Φώσκολον, καὶ που εἶναι πολὺ σπουδαία γιὰ τὶς πληροφορίες που περιέχει γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ ποιητοῦ ὅταν γύρισε στὴν πατρίδα του, δὲν ἀφίνει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Διονύσιος Salamon εἶναι ὁ ἴδιος μετὰ τὸ Διονύσιο Σολωμό. Ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία ὅτι ὁ Διονύσιος Σολωμός εἶναι ὁ ἴδιος μετὰ τὸν Διονύσιον Salomon ἢ Salomone, υἱὸν τοῦ Νικολάου, που γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο καὶ που πῆρε τὸ ἀπολυτήριον Γυμνασίου στὴν Κρεμόνα καὶ ἀποφοιτήριον (baccellierato) τῆς Νομικῆς στὴν Παβία.>

Τὸ δεύτερο σημείωμα ἀφορᾷ, καθὼς ἀναφέραμε, τὴν πώλησι τῶν ἀντιτύπων τοῦ λόγου τοῦ Κάννα γιὰ τὸ Διονύσιο Σολωμό καὶ τὴν ἀποστολὴ τῶν εἰσπράξεων στὴν Κρήτη. Ὁ ἴδιος ὁ Κάννα φρόντισε γιὰ τὸ τύπωμα τοῦ ἔργου του, γιὰ τὴ διανομὴ σ' ὄσους θὰ μπορούσαν νὰ διαθέσουν μερικὰ ἀντίτυπα, γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν εἰσπράξεων καὶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τους στὴν κεντρικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Κρήτης. Τὸ κατωτέρω ἀρθρο μιᾶς τοπικῆς ἔφημερίδας—που ἀναδημοσιεύεται στὸν τόμο τῶν ἀπάντων τοῦ Κάννα—μᾶς δίνει τὶς σχετικὲς λεπτομέρειες.

«Γιὰ τὴν Κρήτη.— Ἀπ' τὴν ἔφημερίδα «Ὁ Νομὸς τῆς Παβίας», Παβία, 8 Ἰανουαρίου 1897, ἀριθ. 4.

>Κατὰ παράκλησιν δημοσιεύομεν τὸν ἀκόλουθον ἀπολογισμὸν καὶ εὐχαριστήριον: >Διακόσια ἀντίτυπα ἀπ' τὸν ἐναρκτήριον λόγο γιὰ τὸ Διονύσιο Σολωμό, που διαβάστηκε σ' αὐτὸ τὸ Πανεπιστήμιον στίς 16 τοῦ περασμένου Νοεμβρίου, πουλήθηκαν μετὰ τὸ σκοπὸ οἱ εἰσπράξεις τους νὰ διατεθοῦν γιὰ τὶς φτωχὲς καὶ δυστυχισμένους οἰκογένειες τῆς Κρήτης μετὰ τὴν ἀγρία καταστολὴ

τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, που εἶναι ἡ ἕβδομη ἀπὸ τὸ 1830.

>Ἀπὸ αὐτὰ πουλήθηκαν 106 ἀντίτυπα στὴν Παβία: 30 ἀπὸ τὸν συγγραφέα, 76 ἀπὸ τοὺς βιβλιοπῶλες Bizzoni καὶ Frattini που πρόσφεραν δωρεὰν τὴν ἐργασία τους. Ἀπὸ τὸν συγγραφέα πουλήθηκαν ἀκόμη: 40 ἀντίτυπα στὸ Καζάλε Μομφεράτο, 10 στὴν Ἀσσίζι, 9 στὴν Κρεμόνα, 7 στὴν Τέραμο, 5 στὴ Σπέτσια, 5 στὴ Φλωρεντία, 3 στὴν Ἀλεξάνδρεια, 2 στὴν Πάδουα, 2 στὴ Γένουα, 2 στὴ Βόλτρι, 2 στὴ Βογκέρα, 2 στὸ Τουρίνο, 1 στὸ Βιτσεβάνο, 1 στὸ Κιάβαρι, 1 στὴ Ρώμη, 1 στὸ Μιλάνο, 1 στὴ Μόδενα.

>Κι' ἔτσι, ἀφοῦ ἐξαντλήθηκαν καὶ τὰ διακόσια, δὲ μένει πιά κανένα ἀντίτυπο διαθέσιμο. Οἱ εἰσπράξεις ἀπ' τὰ διακόσια ἀντίτυπα, που πουλήθηκαν 60 λεπτὰ καθένα καὶ που ἀποτελοῦν ἐπομένως 120 λιρέττες, στάλθηκαν στὸ Τουρίνο στίς 30 τοῦ περασμένου Δεκεμβρίου, μετὰ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ ἀριθ. 42, πρὸς τὸν δρ. Ἀντώνιον ΤαγαμELLI, ἔφορον ἀρχαιοτήτων τοῦ Πιεμόντε καὶ Λιγουρίας, στὸν ὁποῖον ἔχει ἀνατεθῆ ἀπ' τὴν Ἐπιτροπὴ νὰ συλλέγη τὶς εἰσφορὲς γιὰ τὴν Κρήτη στοὺς Νομοὺς Τουρίνου καὶ Παβίας. Ὁ ἴδιος ἔστειλε πρὸς τὸν ὑπογεγραμμένον κανονικὴν ἀπόδειξι, ὅπου σημειώνει ὅτι τὸ ποσὸν τῶν 120 λιρετῶν ἔστειλε ἀμέσως στὸν δρ. Lucio Mariani στὴ Ρώμη, ὁδὸς Ripetta 102, καὶ σύμφωνα μετὰ τὶς ὁδηγίες που ἡ Ἐπιτροπὴ ἐδημοσίευσε σὲ μιὰν ἐγκύκλιό της, τὸ ποσὸν μεταβιβάστηκε στὴν Κρητικὴ Ἐπιτροπὴ Βοηθείας, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεον, τὸν δρ. Χατζηδάκη, πρόεδρο τοῦ Ἑλληνικοῦ Συλλόγου, καὶ τὸν δρ. Σφακιανὰκη, βουλευτὴ στὴν Κρητικὴ Συνέλευσι, που μοιράζουν τὰ συγκεντρωθέντα ποσὰ στίς πρὸς φτωχὲς χριστιανικὲς οἰκογένειες καὶ στοὺς πληγωμένους.

>Εὐχαριστοῦμεν ὅλα τὰ πρόσωπα που ὁπωσδήποτε βόηθησαν τὸ φιλανθρωπικὸ μας σκοπὸ, καθὼς καὶ ὄσους, μὴ ξέροντας ὅτι ἡ πώλησις εἶχε ἐξαντληθεῖ, προθυμοποιήθηκαν τὶς τελευταῖες αὐτὲς ἡμέρες, τόσο στὴν Παβία ὅσο καὶ σ' ἄλλες πόλεις, ν' ἀγοράσουν τὸ βιβλιαράκι. Ὁ ἀνακουφιστοῦν οἱ δυστυχισμένοι Κρητὲς βλέποντας ὅτι δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθινὸ αὐτὸ που λέει μιὰ παροιμία τους: τοῦ φτωχοῦ τὸ δίκιο κανεὶς δὲν τὸ προσέχει.>

Κι' ἔτσι ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς, ὁ μέγας μας Σολωμός, βόηθησε ἑμμεσα τοὺς Κρητὲς, δίνοντας τὴν εὐκαιρίαν στὸν Κάννα νὰ δημοσιεύσῃ τὴ μελέτη του, τῆς ὁποίας οἱ εἰσπράξεις θ' ἀφαιρῶσαν ἀνακούφισι σὲ μερικὲς δυστυχισμένους οἰκογένειες, θύματα τοῦ κρητικοῦ ἠρωϊσμοῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ